

PROBLEMA INSTAURĂRII DOMINAȚIEI OTOMANE ASUPRA BANATULUI LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI

Procesul complex de instaurare a dominației otomane în Banat, care a avut ca rezultat direct constituirea unei noi unități administrative a imperiului otoman și anume eialetul Timișoarei, rămîne încă o problemă deschisă¹, mai ales dacă avem în vedere cercetarea sa pe baza izvoarelor osmane.

Între aspectele numeroase pe care le-a îmbrăcat un atare proces de implantare a unor instituții și forme de viață social-economică, politică și culturală, proprii societății otomane, se distinge în primul rînd cel legat de cucerirea — desfășurată în etape — a Banatului. Fenomenul care-și are importanța sa politică și strategică deosebită a fost înregistrat și privit pînă acum evenimential, global și nediferențiat, atît de izvoare cît și de istoriografie².

Cercetarea atentă a evenimentelor petrecute în perioada cuprinsă între anii 1552 și 1658, prin confruntarea știrilor furnizate de izvoarele narrative osmane cu informația edită de pînă acum, ne îngăduie să surprindem două momente principale în constituirea și dezvoltarea eialetului Timișoara. Nu este lipsit de semnificație faptul că fiecare din aceste momente-etapă este marcat din punct de vedere cronologic de datele amintite. Cucerirea orașului și cetății Timișoara urmată de supunerea unui șir însemnat de cetăți din teritoriul delimitat de cursul Dunării, Timișului și Mureșului în decurs de aproape numai un an a însemnat din punct de vedere politic și administrativ punerea bazelor eialetului Timișoara. Aceasta nu înseamnă însă că procesul de expansiune teritorială a unității administrative nou

¹ În afara lucrării depășite a lui Tr. Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara 1934, studiul lui I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și în Crișana*, în *Studii*, XIII (1960) Nr. 1, p. 5—35 încearcă să lămurească un aspect al noului regim de proprietate introdus de cuceritori.

² În lucrarea lui Tr. Birăescu fenomenul nici nu este surprins; pentru exemplificare vezi Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, Budapesta 1878, vol. I, p. 58—72, 95—98, vol. II, Budapesta 1878, p. 142—145, 170—172, idem, *Krassó vármegye története*, Budapesta 1884, vol. I, p. 323—325, 345—348; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș 1902, partea a II-a, p. 27—33, partea a III-a, p. 9—15, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, București 1961, p. 204, 193; *Istoria României*, București 1962, vol. II, p. 806—810, 935—6; vol. III, București 1964, p. 35—38. În lucrarea *Istoria poporului român* sub redacția lui A. Oțetea, Ed. Științifică 1970 fenomenul nu este menționat.

create ca bază de atac împotriva Ungariei și Transilvaniei nu a continuat. El s-a desfășurat mai mult datorită împrejurărilor ivite în cursul expedițiilor otomane din Ungaria — ca de pildă în cea întreprinsă în 1566 de sultanul Süleyman Kanunî, când au fost ocupate cetățile Şiria, Inău și Gyula³ — decît datorită acțiunilor de gaza întreprinse de emirii de la hotare⁴. Aceștia nu au fost în stare — după mărturiile cronicarilor otomani — nici măcar să reocupe unele cetăți ca Lipova și Inău⁵, care au fost recucerite în 1595 de oastea condusă de banul Lugojuului și Caransebeșului, G. Borbély. Cea de a doua etapă, definită de evenimentele desfășurate în 1658 și anume de recucerirea cetății Inău și de înglobarea definitivă a banatului Lugojuului și Caransebeșului în organismul politic și administrativ vecin, reprezintă momentul de expansiune teritorială maximă a eialetului Timișoara. Fără îndoială că data pe care o propunem nu înseamnă decît pecetluirea unui proces sinuos determinat de raportul de forțe stabilit în această regiune între Austria și Imperiul Otoman, exploatat în mod abil de principii Transilvaniei și de banii Lugojuului și Caransebeșului pentru a evita restaurarea dominației otomane. Și nu folosim întîmplător acest termen deoarece considerăm ca fiind un bun cîștigat de istoriografie⁶ și confirmat de o serie de izvoare osmane⁷ teza după care s-ar fi exercitat o dominație otomană asupra Lugojuului și Caransebeșului încă din 1552.

Ne-am concentrat atenția asupra acestei etape, care pare să cuprindă mai multe faze, fiindcă nu este suficient cunoscută și fiindcă suscită mai multe probleme decît etapa de constituire propriu-zisă a eialetului, fie numai dacă am lua în considerație aspectul reprezentat de aplicarea metodelor otomane de cucerire.

Astfel izvoarele osmane consemnează două cuceriri ale Lugojuului și Caransebeșului: „prima” ar fi avut loc în anul hegirei 959 (1552), da-

³ Vezi Mustafa Ali, *Heft Medjlis*, ed. A. Djevdet, Istanbul 1898—9, p. 38; M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, București 1966, vol. I, p. 356; Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet üt Tevarih ve'l ahbar*, ed. Istanbul 1860, vol. I, p. 106; detalii la Ibrahim Peçevi, *Tarih*, Istanbul 1864—5, vol. I, p. 420; Kiatip Celebi, *Gihannüma*, ed. M. Guboglu în *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, București 1974, vol. II, p. 115.

⁴ Gaza, termen arab care însemna la origină expediția întreprinsă de profetul Muhammad împotriva necredincioșilor. În mod curent gaza înseamnă expediție de jaf, vezi articolul lui T. M. Johnston în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. a II-a, vol. II, p. 1079.

⁵ M. Naima, *Ravzat ul-Hüseini fi Hulasâti ahbar ul-ha'hikan*, ed. a IV-a Istanbul 1866, vol. VI, p. 353: „Din cauza expedițiilor nenorocite ungurești care au avut loc în timpul sultanului Mehmed, ea ajunsese într-un fel oarecare în mîinile ghiaurilor și prin nepăsarea emirilor de margine a rămas (în mîna lor) pînă acum”. Pasajul a fost reluat aproape în formă identică de către Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga în cronica *Zeyil-i Fezleke*, ed. M. Guboglu, *op.cit.*, vol. II, p. 299.

⁶ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság . . .*, vol. I, p. 59—60, vol. II, p. 141; idem, *Krassó vármegye*, vol. I, p. 323—5; I. Lukinich, *Erdélyi területei változásai a török hódítás korában 1541—1711*, Budapesta 1918, p. 71; P. Drăgălina, *op.cit.*, partea a II-a, p. 28—9; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, p. 193; *IstRom*, vol. II; p. 935—6.

⁷ M. Gelalzade, *Tabakat al memalik ve djarat al mesalik*, ed. S. Tokdemir, Istanbul 1937, p. 209; idem, *Ms. turc 360*, Bibl. Acad. R.S.R., ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 286; M. Naima, *op.cit.*, p. 358; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301; Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. VI, p. 4; vezi și M.M. Alexandrescu-Dresca-Bulgaru, M. Mehmet, *Călători străini despre Țările Române*, București 1976, vol. VI, p. 533.

torîndu-se credem mai degrabă lui Kasım pașa, primul beilerbei al Timișoarei⁸ decât lui Ulama pașa⁹, cuceritorul Lipovei. Am ținut să precizăm aceasta deoarece se poate face confuzia cu ocuparea localității Lugoș din 1566 consemnată de cronicile osmane¹⁰. Lugoșul nu a fost ocupat atunci, așa cum au fost inclinați să creadă uneori traducătorii unor izvoare narrative¹¹, deoarece acest oraș nu se afla pe drumul urmat de armata sultanului Süleyman Kanunî, care a cucerit tot atunci Inăul și Gyula. Forma turcă Lugoș, tradusă Lugoș, este de fapt prescurtarea toponimului Világos, corespondentul maghiar al numelui localității Șiria¹².

A doua cucerire și cea definitivă, intrată și aceasta în istoriografie, este înregistrată și de izvoarele osmane pentru anul hegirei 1096 (1658)¹³ și ar fi avut loc îndată după ocuparea cetății Inău în luna septembrie a aceluiași an. Ea a fost atribuită de aceste izvoare — așa cum era de fapt și obiceiul — marelui vizir Köprülü Mehmet pașa, conducătorul expediției pentru ocuparea cetății Inău, ca și vizirului Seidi Ahmed pașa¹⁴. Faptul că otomanii nu au renunțat după mai bine de un veac la reocuparea acestor cetăți se explica nu numai prin încercarea de expansiune teritorială propriuzisă, ci în primul rând prin importanța lor strategică deosebită, fiind așezate, așa cum arată și cronicile osmane, pe unul din drumurile de intrare în Transilvania, unde se putea opune o rezistență îndârjită împotriva năvălitorilor: „Stăpînul meu, drumurile Sebeșului, Lugoșului și Lipovei fiind tari nu este cu puțință trecerea lor după cum se pomenește, căci dacă dușmanul știe, nu se poate închipui lupta și rezistența sa”¹⁵.

Putem vorbi însă, așa cum o fac izvoarele osmane, de două „cuceriri” ale banatului Lugoșului și Caransebeșului folosind termenul stricto sensu sau mai degrabă putem vorbi de etape ale instaurării dominației otomane, proces îndelungat și complex?

Și pentru aceasta pare necesară nu numai confruntarea consemnărilor respective dintr-o serie de izvoare puțin cunoscute și utilizate cu știrile din izvoarele interne transilvane, ci în primul rând surprinderea căilor și

⁸ M. Gelalzade, *Ms. turc 360, loc.cit.*; M. Naima, *op.cit., loc.cit.*; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit., loc.cit.*

⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533.

¹⁰ I. H. Danişmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Istanbul 1948, vol. II, p. 351.

¹¹ Vezi M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 356; pentru pasajul tradus din Mustafa Ali, *Heft Medjilis*, vezi p. 489—490, pentru pasajul tradus din I. Peçevi, M. Guboglu, *op.cit.*, vol. II p. 115, pentru fragmentul tălmăcit din Kiatip Celebi, *Gihannüma*; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.* p. 332, pentru pasajul tradus din Evliya Celebi, *op.cit.* vol. I, p. 205.

¹² C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, p. 248.

¹³ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. III, p. 234 „În anul 1068 cînd Köprülü Mehmet pașa ... cucerind cetățile Caransebeș și Lugoș ale craiului Ardealului”; la p. 388 dă o dată greșită 1069; M. Naima, *op.cit.*, p. 358; Silahdar Fındıklılı Mehmed aga, *op.cit.*, p. 300, 301.

¹⁴ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4: „în timpul lui Murad han al IV-lea Köprülü Mehmed pașa a pus stăpînire pe ea (cetatea Lugoș)” și la p. 5; „A fost cucerită (cetatea Caransebeș) de vizirul Köprülü (Mehmed pașa) și de Seidi-Ahmed pașa”.

¹⁵ M. Naima, *op.cit.*, vol. I, p. 200, părere susținută de unul „dintre bătrînii hotarului” la sfatul ținut de vizirul Satîrgi Mehmet pașa și de hanul tătar Gazi Ghirai al IV-lea în 1598 pentru a alege drumul pe care trebuiau să-l urmeze pînă la cetatea Oradea.

metodelor curențe folosite de otomani în cucerirea unor teritorii noi. Astfel dacă folosim modelul propus de Halil Inalcik¹⁶ pentru analiza și determinarea fenomenului pus în discuție, putem defini cucerirea otomană ca pe un proces complex în care se discern două etape principale și care se succed în chip firesc și necesar. În prima etapă otomanii își instaurau un fel de suzeranitate asupra statelor și teritoriilor vecine, caracterizată de supunerea conducătorilor locali, de plata haraciului ca și de participarea în cele mai multe cazuri la expedițiile întreprinse de sultan.

În faza a doua avea loc ocuparea propriu-zisă, în funcție de împrejurări, prin exploatarea contradicțiilor sociale și politice, generate de fărâmițarea feudală din fiecare regiune. În mod concret ea se realiza prin eliminarea autorităților locale, instaurându-se controlul otoman direct prin introducerea administrației proprii. Baza acestei administrații o forma acțiunea metodică și sistematică de înregistrare (tahriri-i vilayet) în condiții imperiale (defter-i hakâni) a populației și a tuturor bunurilor și veniturilor impozabile. Registrele respective erau în același timp și acte oficiale ale ținutului, stabilind atât dreptul de posesiune asupra pământului cât și cuantumul dării care revenea fiecărui țaran¹⁷. Aceasta era și calea de a asigura militarilor așezați în regiunea supusă un venit din încasarea unor impozite cedate ca plată pentru slujba lor. Abolirea oricărui privilegiu ca și instituirea dreptului de proprietate virtuală a sultanului asupra pământului și locuitorilor, urmate de acțiunea de înregistrare, nu înseamnă întotdeauna o revoluție săvârșită în structura social-economică anterioară. În majoritatea cazurilor era vorba de o împăcare a condițiilor locale cu caracterul instituțiilor otomane care avea ca scop integrarea treptată în sistemul administrativ și politic al Imperiului Otoman. Așadar teritoriile ocupate erau păstrate în cadrul hotarelor administrative preotomane, încredințându-se cîrmuirea lor în funcție de mărime și de importanță unuia sau mai multor sangeacbei. El devenea astfel nu numai reprezentantul autorității militare, în calitate de comandant al timarioșilor, ci în primul rînd deținerea puterea executivă, urmărind aplicarea hotărîrilor legale și guvernamentale. Fără îndoială că adoptarea măsurilor de ordin militar dobîndea o însemnătate deosebită la începutul celei de a doua etape a procesului de cucerire, deoarece asigura condițiile esențiale de stăpînire a teritoriilor ocupate. Dintre cetățile și fortărețele existente erau păstrate și întărite numai cele aflate în puncte strategice importante, restul fiind distrus din porunca specială a sultanului, măsură folosită de otomani pentru a păstra un număr redus de trupe și pentru a împiedica orice posibilitate de rezistență armată din partea populației¹⁸. Înaintea retragerii armatei se așezau garnizoane mici în fortificațiile refăcute, care erau alcătuite în majoritate din păzitorii de cetate (hisareri sau kaleyeri) iar spahiii, principala forță militară pri-meau timare.

¹⁶ H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica, 2/1954, p. 101.

¹⁷ *Ibidem*, p. 108, 109.

¹⁸ *Ibidem*, p. 107.

În ce împrejurări a avut loc prima instaurare a dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului și prin ce forme concrete s-a manifestat pentru a putea stabili dacă a avut loc sau nu cucerirea teritoriului adus în discuție?

Imre Lukinich¹⁹ arată că după cucerirea cetății Timișoara, Lugojul și Caransebeșul împreună cu alte palânci au ajuns în mâna otomanilor. Afirmația se apropie întrucîtva și de datele consemnate mult mai nuanțat de un martor ocular al evenimentelor, de Mustafa Gelalzade, autorul unuia dintre izvoarele cele mai importante pentru istoria imperiului otoman în epoca înfloririi sale²⁰.

Astfel, victoria reputată la Timișoara de către armata otomană a avut ca urmare imediată suprimarea posibilității de rezistență, contribuind la scăderea substanțială a moralului adversarului. Ni se pare că suscită un interes deosebit opinia cronicarului asupra modului în care ar fi avut loc „cucerirea” acestor ținuturi. Chiar ocupații par să fi renunțat la întreprinderea acțiunii armate împotriva celor două cetăți fortificate cu puțin timp înainte de ocuparea Timișoarei²¹ și s-au limitat să ceară haraci ca semn al supunerii unei populații de aproape 30.000 de locuitori: „De asemenea s-au supus și emirii vilaieturilor numite Lugoj și Caransebeș...²² Pe această cale au fost cucerite încă două provincii”²³.

Din datele enumerate mai sus, pe care le vom completa și cu alte știri, rezultă că nu putem vorbi de o cucerire efectivă a banatului Lugojului și Caransebeșului în 1552, ci numai de instaurarea dominației otomane sub forma instituirii unei suzeranități caracterizate în primul rînd de plata haraciului. Această acțiune constituie deci o primă etapă a procesului de cucerire a ținutului amintit.

Astfel, ca urmare a somației primite din partea beilerbeiului de Timișoara, Kasım pașa, autoritățile orașului Caransebeș au trimis la 25 august 1552 o scrisoare generalului Castaldo și lui Andrei Báthory în care ceruseră precizarea atitudinii forțelor imperiale pentru ca, în funcție de aceasta, să evite primejdia unei pustiiri otomane²⁴. Nu știm dacă acest demers a fost urmat de un răspuns, dar știm că cele două cetăți nu au primit ajutor din partea lui Castaldo, care era pus în situația să aleagă între apărarea Banatului și apărarea cetății Szolnok. Se pare însă că ulterior el i-ar fi cerut lui Kasım pașa predarea acestor cetăți de vreme ce la 12

¹⁹ I. Lukinich, *op.cit.*, p. 71.

²⁰ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, p. 102.

²¹ Vezi Giovan Andrea Gromo în descrierea mai amplă a Transilvaniei la M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Călători străini despre Țările Române*, București 1970, vol. II, p. 329; „Poziția orașului (Caransebeș) îngăduie ca el să fie întărit și Castaldo îl și întărise în vremea (1551) cînd regina Isabella cedase acest principat împăratului amintit. Pentru a înlocui Caransebeșul, regele de față a întărit cetatea Lugoj ca fiind un loc mai aproape de Timișoara, care e sub turci, și astfel această cetate este păzită acum cu multă grijă”.

²² M. Gelalzade, *Ms. turc nr. 360*, M. Guboglu, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 286.

²³ Această însemnare interesantă apare numai în ediția S. Tokdemir a cronicii *Tabakat al memalik ve djarat al mesalik*, p. 209.

²⁴ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság* ... vol. I, p. 59.

decembrie 1552 beilerbeiu de Timișoara era dispus să le cedeze cu condiția ca să i se arate porunci scrise în acest sens în numele sultanului Süleyman Kanunî²⁵.

În aceste împrejurări a avut loc trimiterea în tabăra otomană a unor soli care au fost siliți să anunțe supunerea cetăților și să accepte plata haraciului anual. Din punct de vedere cronologic, evenimentul s-ar plasa după izvoarele folosite de Fr. Pesty în prima jumătate a lunii august²⁶. În scrisoarea adresată la 25 august 1554 principelui Transilvaniei, Ferdinand I de Habsburg arată, fără a face prea multe precizări, că supunerea celor două cetăți a avut loc înaintea încheierii armistițiului între Austria și Imperiul Otoman²⁷.

Se pare că s-au purtat tratative pentru stabilirea cuantumului pe care avea să-l atingă haraciul impus Caransebeșului și Lugojului și că un rol deosebit în cadrul acestor negocieri l-ar fi jucat domnul Țării Românești, Mircea Ciobanul. Sensul acestei acțiuni îi apare lui Fr. Pesty ca fiind învăluit de mister²⁸. În realitate, această acțiune este cât se poate de firească, deoarece, în calitate de vasal al sultanului Süleyman Kanunî, domnul participase cu oaste la expediția întreprinsă pentru cucerirea cetății Timișoara²⁹ și încercase prin intermediul lui Petru Haller, judele orașului Sibiu, să medieze o înțelegere între Habsburgi și otomani în legătură cu problema dominației asupra Transilvaniei³⁰.

În scrisoarea sa adresată la 5 noiembrie 1552 lui Johannes Benkner, judele orașului Brașov, el insistă asupra faptului că obținuse de la otomani ca cele două cetăți să plătească împreună aceeași sumă³¹.

Izvoarele osmane nu ne confirmă decât indirect această știre atunci când arată că: „Din cele două cetăți numite (Caran) Sebeș și Lugoj, care erau cîrmuite de valii din Timișoara, se strîngeau anual 3.500 de galbeni³². Care ar fi fost cuantumul real și destinația haraciului impus celor două cetăți?

Credem că suma de 3.500 de galbeni consemnată de izvoarele otomane ar fi mai aproape de realitate în cazul în care confruntăm această cifră cu cea de 3.000 de galbeni înregistrată de A. Verancsics în scrisoarea tri-

²⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 141.

²⁶ *Idem*, *op.cit.*, vol. I, p. 59, P. Drăgălina, *op.cit.*, p. 28–9.

²⁷ S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, Budapesta 1876, vol. I, nr. XVI, p. 531: „quod praenominati Lugosienses et Karansebesienses se adhuc ante firmatas inducias in quibus nunc stamus, principi Turcarum se subiecerint ac tributarios fecerunt; vezi și Fr. Pesty, *Krassó vármegye*, vol. I, p. 325.

²⁸ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság* ... vol. I, p. 59.

²⁹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1929, vol. I, nr. 122, p. 98.

³⁰ *Ibidem*, nr. 126, p. 100; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, București 1891, vol. II/1, nr. CCLXII, p. 287.

³¹ *Ibidem*, nr. CCLXX, p. 295: „Iam pridie servitores nostri propter vos usque ad Tolmach ambulaverint in simul cum domino Aly chaus et conquesti fuerunt satis de conservare Regni vestri cum domino Petro Haller et propter vos usque ad portam Imperatoris destinavimus servitores nostros et vobis Regnoque Vestro bonam relationem aduxerunt. In tantum quod Karansebes ac Lugos in uno Censu vel Tributo debent esse.”

³² M. Naima, *op.cit.*, vol. VI, p. 358; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301, 302.

misă lui Toma Nádasdy³³. Datele avansate de Fr. Pesty în lucrarea sa³⁴ sînt de-a dreptul contradictorii: alături de suma de 3.000 de galbeni se menționează și cea de 1.000 de galbeni care ar fi fost impusă fiecărui oraș în parte și în sfîrșit, o alta, de 12.000 de galbeni, considerată și de autor ca fiind exagerată dacă o raportăm la haraciul Transilvaniei, al cărui cwantum era fixat la 15.000 de galbeni³⁵.

În privința destinației sale, știm acum cu certitudine că încă de la început haraciul Caransebeșului și Lugojului a devenit vakif pentru săracii aflați în cele două orașe sfinte Mecca și Medina³⁶. Și dacă ulterior, în momentul instaurării dominației otomane efective, cetățile bănățene s-au transformat în vakif, așa cum arată și documentele osmane³⁷, fenomenul își are originea și explicația în faptul că ele acceptaseră să se predea „de bună voie”. Un fenomen analog s-a petrecut și în 1660 la cucerirea cetății Oradea, consemnat cu grijă de un martor ocular al evenimentului, Evliya Celebi: „Deoarece a fost cucerită prin predare toate dughenele și casele au devenit vakifuri ale Meccăi și Medinei³⁸.”

Reducerea suprafeței principatului Transilvaniei în urma constituirii eialetului Timișoara a declanșat atît reacția stărilor și a autorității princiare cît și a Habsburgilor. Stările reunite la 21 septembrie 1552 în dieta de la Sebeșul Săsesc au încercat să nu accepte o situație de fapt impusă pe calea armelor. Ele cereau sultanului Süleyman Kanunî în schimbul supunerii lor restituirea teritoriilor care aparținuseră Transilvaniei și care fuseseră ocupate de otomani³⁹. Eșecul acestei tentative, de a anula acțiunea de dezmembrare a țării din 1552, desfășurată cu o rezezițiune uimitoare, ca și modul în care a avut loc, sînt consemnate cu oarecare amărăciune în cuprinsul articolelor promulgate la 13 iulie 1553 de către dieta întrunită la Turda⁴⁰.

De altfel și Ferdinand I de Habsburg nu s-a putut abține să nu înfățișeze în scrisoarea adresată mai tîrziu principelui Transilvaniei mecanismul

³³ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor 1552–1575*, București 1897, vol. II/5, nr. LXXIX, p. 185: „tributum trium millium aureorum nummum.” și G. Pray, *Epistolae Procerum Regni Hungariae*, Pars III, p. 12.

³⁴ La interval de 2 pagini autorul se contrazice; vezi Fr. Pesty, *Krassó vármegye ...* vol. I, p. 323 și 325.

³⁵ *Ibidem*, p. 323. Autorul își exprimă o astfel de îndoială în legătură cu documentul pe care-l citează și care-i pare a fi discutabil.

³⁶ M. Naima, *op.cit.*, *loc.cit.*; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, *loc.cit.*

³⁷ Arh. Stat București, *Doc.turc.* XXVI/2242: „orașul Sebeș (Caransebeș) care datorită lui Allah cel prea înalt este vakiful veneratului și prea onoratului (oraș) Mecca...”

³⁸ E. Celebi, *Seyahatname*, vol. III, p. 526 și vol. VII, p. 393; vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 420, 659.

³⁹ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. XX, p. 35: „supplicamus maiestati vestrae potentissimae domino nostro clementissimo dignabit nos in suam priorem gratiam recipere ac ea omnia quae regina cum filio suo ac Frater Georgius et Petrus Petrovich possederunt nobis clemeter remittere”.

⁴⁰ S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. I, nr. III, p. 493: „Temesvarium, Solymos, Lyppa aliaque quam plurime arces in confinibus uno momento omnes periere”.

de instaurare a dominației otomane asupra Lugojului și Caransebeșului⁴¹. Aceasta nu înseamnă că Habsburgii ar fi renunțat la pretențiile lor de dominație asupra Transilvaniei și nici la speranța de a redobîndi cetățile de importanță strategică ocupate de otomani, printre care se numărau și cele amintite mai sus.

Acolo unde Petru Haller, reprezentantul lui Ferdinand I de Habsburg, eșuase, cerînd nu numai restituirea celor două cetăți, ci în primul rînd cedarea Timișoarei și Lipovei în cursul tratativelor purtate cu un sol otoman — al cărui nume probabil să fi fost Saban aga —⁴², pare să fi reputerat un succes parțial solia trimisă la Istanbul de Isabella, mama principelui Ioan Sigismund Zápolya. Sultanul Süleyman Kanunî conferea în martie 1554⁴³ fostului comite timișan, Petru Petrovici, principalul sprijinitor al lui Zápolya, Lugojul și Caransebeșul cu titlul de posesiune și nu de sangeac așa cum a afirmat Fr. Pesty⁴⁴, fiind influențat de termenul folosit de solul imperial A. Verancsics⁴⁵. Și dacă a fost utilizată această noțiune, care înseamnă de fapt o unitate administrativ-militară și care intra și în componența eialetului Timișoara, aceasta nu înseamnă că banatul Lugojului și Caransebeșului a cunoscut o astfel de organizare între 1552—1554. Era de fapt transpunerea în terminologia proprie sistemului administrativ otoman a faptului că cele două orașe-cetăți cu ținuturile înconjurătoare constituiau o unitate administrativă distinctă.

Prin aceeași hotărîre a sultanului, Lugojul și Caransebeșul au fost scutite atunci și de plata haraciului anual⁴⁶ și nu ca urmare a cuceririi în 1595 a Lipovei de către G. Borbély⁴⁷.

Dacă această acțiune însemna pentru moment așezarea în apropierea Transilvaniei a principalului sprijinitor al politicii de supunere și de alianță cu otomanii și a exponentului partidei care lupta pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, ea a avut ca rezultat ulterior reîntrarea banatului Lugojului și Caransebeșului în sfera de exercitare a autorității principilor. Astfel măsura care a avut consecințe atît de însemnate apare în ochii cronicarilor otomani⁴⁸ drept un „viclesug al ghiaurilor”, deși ea a fost adoptată de însăși sultanul Süleyman. Aceasta pare să fi fost soluția cea mai potrivită în concepția otomanilor pentru a pregăti reîntrarea Transilvaniei în sistemul lor de alianțe, în condițiile în care nu numai locuitorii din Lugoj și Caransebeș erau gata să participe sub comanda lui Petru Petrovici la o expediție împotriva Habsburgilor⁴⁹, ci și o serie de nobili din princi-

⁴¹ *Ibidem*, nr. XVI, p. 531.

⁴² Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság...*, vol. I, p. 60 dă forma coruptă de Sewan aga.

⁴³ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. LXXVII, p. 183.

⁴⁴ Fr. Pesty, *Krassó vármegye...* vol. I, p. 325.

⁴⁵ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. LXXIX, p. 185: „Turca Lugos et Caransebes oppida contulit Petro Petrovics in zanzakatum...” și G. Pray, *op.cit. loc.cit.*

⁴⁶ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit. loc.cit.*: „remisit insuper tributum”.

⁴⁷ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság...*, vol. I, p. 76.

⁴⁸ M. Naima, *op.cit.*: „Aceștia care prin viclesug au pus stăpînire pe cele două cetăți numite Sebeș și Lugoj”.

⁴⁹ N. Densușianu-E. Hurmuzaki, *op.cit.*, nr. XLIV, p. 98.

pat îl chemaseră pe același Petrovici, aflat în Banat, să intre cu oaste în țară, deoarece nu se afla vreun oraș care să nu-i deschidă porțile⁵⁰.

Totodată acordarea banatului Lugoșului și Caransebeșului comitelui Petru Petrovici a însemnat și stabilirea unui hotar care a cunoscut fluctuații⁵¹ de mică însemnătate între principatul Transilvaniei și eialetul Timișoarei. Tocmai în această zonă, ca și în alte regiuni de contact cu noile posesiuni otomane, pot fi surprinse elemente care, deși nu sînt prea numeroase, definesc fenomenul de condominium⁵². Pe lângă faptul că acum cunoaștem pentru această regiune cazuri sporadice de impunere dublă a satelor de către foștii proprietari și de către noii stăpîni⁵³, o serie de documente atestă existența unei lupte surde dusă pentru rezolvarea unor probleme care țineau de viața cotidiană și care nu puteau fi soluționate prin război sau schimb de solii. Astfel restituirea unor iobagi fugari⁵⁴, pedepsirea haiducilor și tilharilor care-i atacau pe otomani⁵⁵ sau neutralizarea atacurilor unor cete înarmate⁵⁶ se transformă în obiect permanent de corespondență dar și în factor decisiv pentru viața populației civile. Înțelegerea sau neînțelegerea dintre autoritățile vecine putea asigura tot atît de bine prosperitatea sau pustiirea unor sate.

Reintrarea banatului Lugoșului și Caransebeșului în granițele principatului autonom nu a însemnat de fapt și o renunțarea beilerbeilor de Timișoara la pretențiile lor asupra acestor teritorii. S-a ajuns deci ca în 1589 să se pună în discuție însuși dreptul principelui Sigismund Báthory asupra regiunii respective. De altfel în instrucțiunile date solului Gavay Miklos, trimis la beilerbeul de Timișoara, se prevedea ca în cazul unei noi discuții inițiate de otomani în această privință să se precizeze felul în care fuseseră retrocedate Transilvaniei cele două cetăți⁵⁷.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. XLII, p. 96 și S. Szilágyi, *op.cit.*, p. 496–499.

⁵¹ I. Lukinich, *Erdélyi területei változásai*, p. 139–140 enumeră așezările care alcătuiau posesiunile Lugoșului și Caransebeșului, încercînd stabilirea unei linii de demarcație între acestea și teritoriile aflate în stăpînirea otomanilor.

⁵² Cl. Hegyi, *Le condominium hungaro-ottoman dans les eyalets hongrois*, în „*Actes du I-er Congrès international des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*”, Sofia 1969, vol. III, p. 594–603.

⁵³ La 25 martie 1589 se duceau discuții în această privință la Timișoara de către solii principelui, Gyulay János și Theke György, în legătură cu satele de lângă Lugoș care au fost sau nu înregistrate în defterul lui Halil bey, Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*, vol. I, p. 66.

⁵⁴ Vezi de pildă scrisoarea adresată la 1620 banului Caransebeșului și Lugoșului de către Ibrahim pașa, la I. Mikó, *Erdélyi történelmi adatok*, Cluj 1858, vol. III, nr. XXI, p. 337–8.

⁵⁵ A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarokori Állam Okmánytár*, Pesta 1870, vol. V, nr. CCXXXI, p. 435, scrisoarea din 1654 a lui Ali aga către Acațiu Barcsai, banul Lugoșului și Caransebeșului, nr. CCXXXV, p. 440; scrisoarea kehayalei pașei de Timișoara adresată principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea din 1657, la Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*... vol. II, p. 169.

⁵⁶ Arh. Stat București, *Doc.turc.* XX/2005, porunca dată în 1641 de zabitul Hüseyin ca cetele de ostași să nu atace și să nu pricinuiască pagube raialelor din satul Mesra din cazaua Sebeș.

⁵⁷ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság*... vol. I, p. 66: „hogy azokat a várakat az előbbi császárok már átadták az erdélyi fejedelmeknek, kik azokat azóta mindenkor békességesen birták”.

Extinderea granițelor eialetului Timișoara nu numai prin înglobarea banatului Lugojului și Caransebeșului, ci în primul rînd prin reocuparea unor puncte strategice importante ca Lipova, Inăul și Oradea, încetase cu timpul de a mai fi doar o preocupare a autorităților otomane din vecinătatea imediată a Transilvaniei. Ea interesa în egală măsură pe conducătorii politicii otomane, astfel că nu a fost pretendent la scaunul principatului — începînd cu Gaspar Bekes⁵⁸ și pînă la Moise Székely, fiul fostului principe cu același nume — care să nu includă și cetățile Lugoj și Caransebeș⁵⁹ în făgăduielile lor de a face cedări teritoriale otomanilor.

Dacă Transilvania a putut redobîndi și păstra o serie de cetăți strategice importante în perioada 1595—1616, faptul se datora în primul rînd exploatării abile a rivalității ce se manifesta în această zonă între Austria și Imperiul Otoman. Cedarea cetății Lipova⁶⁰, care a fost hotărîtă la dieta reunită la Alba Iulia, la 17 aprilie 1616, a avut loc într-un moment în care nu s-au mai putut neutraliza tendințele de expansiune ale celor două imperii, într-o vreme în care exista un pretendent în persoana lui George Homonnay, sprijinit de Habsburgi și capabil să cedeze otomanilor mai multe cetăți decît ar fi cerut ei atunci.

Gabriel Bethlen, împreună cu principii care i-au urmat, au reușit însă să limiteze doar la atît îndeplinirea pretențiilor teritoriale ale otomanilor, deși cu tot atît de multă insistență fusese cerută și predarea cetății Inău. Aceasta era un punct strategic important atît pentru supravegherea. Transilvaniei cît și pentru apărarea posesiunilor otomane din Ungaria. Nu ni se pare a fi exagerată aprecierea poziției strategice a acestei cetăți pe care o fac unii cronicari otomani: " . . . era cheia țărilor ghiaure . . . Ocuparea și întărirea acestei fortărețe fiind mai importantă decît toate . . ." ⁶¹. Sigur că predarea Inăului, care făcuse obiectul unor discuții repetate între reprezentanții principelui Transilvaniei și solii pașei de Buda⁶², a constituit de fapt cauza ultimă și în parte și scopul expediției întreprinse în 1658 de marele vizir Köprülü Mehmet pașa. În realitate era vorba, ca atît prin înlocuirea principelui cît și prin ocuparea unor puncte strategice importante să se neutralizeze centrul de rezistență antiotomană creat în Transilvania în jurul principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea și care punea în primejdie dominația otomană asupra Țării Românești și Moldovei. Gheorghe Rákoczy al II-lea avea dreptate să arate stărilor pericolul de a crea un precedent prin predarea cetății Inău deoarece această acțiune nu înseamna decît

⁵⁸ W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, Sibiu 1793, vol. II, p. 338.

⁵⁹ Pentru astfel de promisiuni vezi I. Lukinich, *op.cit.*, p. 176—7, 199, 245—9, 294.

⁶⁰ În legătură cu această problemă, vezi I. Lukinich, *op.cit.*, p. 245—9.

⁶¹ M. Naima, *Tarih*, vol. VI, p. 353, pasaj care a fost preluat ulterior întocmai de Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga în *Zeyil-i Fezleke*, ed. M. Guboglu, *Cronici turcești*, vol. II, p. 299.

⁶² Pentru desfășurarea tratativelor în intervalul noiembrie 1657 — iunie 1658 și pentru rolul jucat de banul Lugojului și Caransebeșului vezi G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1664*, trad. de G. Duzinchevici, E. Reus-Mirza, București 1965, p. 252, 257—8; J. Enyedı, *II Rákoczi György veszedelméről 1657—1660*, ed. I. Mikó, *Erdélyi történelmi adatok*, vol. IV, Cluj 1859, p. 265—8; S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, Budapesta, 1886, vol. XI, p. 331, 344, 404.

o fază în procesul de dezmembrare al Transilvaniei, urmată de cedarea banatului Lugoșului și Caransebeșului: „Acum vrea Inăul, apoi repede Lugoșul, apoi poate voi Brașovul sau Sibiul și la sfârșit Oradea”⁶³. Clarvițiunea politică a principelui a fost confirmată de desfășurarea ulterioară a evenimentelor care au demonstrat justetea previziunilor sale privind direcția de expansiune a posesiunilor otomane: Inău, Caransebeș, Lugoș și Oradea. Față de cererea concretă formulată de otomani, de a preda banatul Lugoșului și Caransebeșului, Gheorghe Rákoczy al II-lea a adoptat o atitudine intransigentă, arătând că nu era dispus să dăruiască Porții nici măcar o șatră de țigani, și nici decum Lugoșul⁶⁴. Asupra acestei regiuni era îndreptată în mod constant atenția beilerbeilor de Timișoara care nu se sfiau să-i cheme la ordine, atunci când era cazul, pe cei care ar fi tulburat liniștea din ținut. Așa s-a întâmplat și în 1605 când Hasan, pașa de Timișoara, adresa muștrări aspre căpitanului oștenilor sârbi din Lipova care nu numai că atacaseră cetatea Lugoș, ci hotărâseră să nu se supună nici principelui Ștefan Bocskay și nici sultanului Ahmed I⁶⁵.

Pericolul permanent al înglobării celor două orașe-cetăți și a posesiunilor lor în teritoriul eialetului Timișoara explică insistența cu care Acațiu Barcsai, banul Lugoșului și Caransebeșului, ceruse în repetate rânduri principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea eliberarea iobagilor pentru a spori astfel numărul oștenilor din această zonă⁶⁶. Eliberarea din șerbie a avut loc cu puțin timp înainte de cucerirea definitivă și anume la 29 septembrie 1654.

A doua etapă a procesului de instaurare a dominației otomane asupra acestor teritorii este marcată de expediția din iunie 1658, de proporții însemnate⁶⁷, a marelui vizir Köprülü Mehmet pașa împotriva principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea. Deși în lupta de la Inău principele repurtase, la 28 iunie, o victorie asupra armatei otomane, intrarea în Transilvania, spre sfârșitul lunii august, a tătarilor, a beilerbeiului de Silistra și a oștilor moldovene și muntene, au determinat predarea cetății prin înțelegere, la prima cerere formulată de asediatori⁶⁸.

⁶³ *Ibidem*, nr. X a), p. 338 și un pasaj asemănător din scrisoarea adresată de Gh. Rákoczy al II-lea stărilor, la 18 decembrie 1657, la A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarokori Állam Okmánytár*, vol. V, nr. CCXLI, p. 449.

⁶⁴ I. Lukinich, *op.cit.*, p. 322.

⁶⁵ I. Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy 1606–1645*, Budapesta 1932, nr. 3, p. 424.

⁶⁶ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, Budapesta 1883, vol. IV, nr. 571, p. 349: „cum ob inopiam hominum militarium, tum etiam magnam et proxime collocatam hostium vim, et eidem ab omni periclitatione maturis provideremus ut illi etiam, qui hactenus operi rustico studebant dehinc exempti tam ipsemet quam succesores eorundem universi ab omni Rusticitatis iugo liberi, et armis deducti vivant . . .”, document care a fost citat în treacăt și de P. Drăgălina, *op.cit.*, p. 138–139.

⁶⁷ Alături de oastea otomană condusă de marele vizir participau Abdulkadir pașa, bellerbei de Silistra, Kenan pașa, beilerbeiul de Buda, domnii Țării Românești și Moldovei cf., M. Naima, *op.cit.*, p. 352; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 298; S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, Budapesta 1887, vol. XII, p. 69 indică și numărul tuturor forțelor militare angajate în această expediție.

⁶⁸ M. Naima, *op.cit.*, p. 353; Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 299; Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. I, p. 294; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 341, G. Kraus, *op.cit.*, p. 271.

În împrejurările în care Transilvania era pustiită de forțele invadatoare, otomanii și-au putut impune condițiile pentru alegerea noului principe și pentru retragerea lor din țară: mărirea haraciului de la 15.000 la 40.000 de galbeni, plata despăgubilor de război și cedarea cetăților Lugoș și Caransebeș⁶⁹. Mărturiile cronicilor osmane referitoare la modul în care s-au desfășurat tratativele dintre Kenan pașa, beilerbeiu de Buda, și Acașiu Barsai, Francisc Daniel și Johannes Lutsch corespund realității. Solii Transilvaniei care, în drumul lor spre marele vizir trecuseră prin Lugoș și Caransebeș, au adoptat o atitudine demnă față de cererile expuse în câteva rinduri de către Kenan pașa, refuzând să-și asume răspunderi care nu le intrau în competență. Astfel însemnările făcute de Johannes Lutsch în jurnalul său⁷⁰ confirmă întru totul pasajul respectiv din cronica lui Mustafa Naima: „Vă rugăm de la pământ până la cer, ca atât pentru aceste cetăți cât și pentru aceste pământuri să arătați milă acestor robi, să nu se ceară ceea ce nu putem săvârși, căci altfel făgăduind că le vom da, s-ar putea să nu fie cu putință să dăm ceea ce ne-am obligat”⁷¹.

Pentru reprezentanții imperiului otoman baza de discuții în vederea fixării noilor hotare ale principatului o constituia situația de fapt creată cu un secol înainte în urma expedițiilor întreprinse de sultanul Süleyman Kanuni. După mărturia cronicarului Silahdar era vorba de restabilirea întocmai, pe baza defterelor, a unor hotare vechi: „Rugămintea noastră este doar ca granița veche înregistrată în condicile împărătești ca vilaiet, să fie luată drept bază și să nu se mai îngăduie călcarea ei”⁷². Și aceasta privea nu numai statele și ținuturile din jurul cetății Inău, ci și cele aparținând orașelor Lugoș și Caransebeș. Sigurul argument de ordin juridic pe care solii în frunte cu Acașiu Barsai l-au putut invoca în apărarea integrității teritoriale a principatului era prevederea înscrisă în ahnameul acordat Transilvaniei de același sultan Süleiman, de a nu se mai cere alte cetăți și pământuri⁷³.

Înrăutățirea situației din Anatolia datorită izbucnirii răscoalei gelaliilor l-a silit pe marele vizir Köprülü Mehmet pașa să renunțe la cererea de cedare a cetății Oradea și să caute o rezolvare grabnică a situației politice din Transilvania. Astfel, Acașiu Barsai, ultimul ban al Lugoșului și Caransebeșului, a fost numit principe al Transilvaniei, primind la 14 septembrie 1658 însemnele puterii în schimbul acceptării condițiilor impuse de otomani: despăgubiri de război, mărirea substanțială a haraciului și o serie de cedări teritoriale⁷⁴. Dacă ar fi să-i dăm crezare vestitului călător turc Evliya Celebi, atunci ar fi intrat în cuprinsul hotarelor cioletului Timișoara încă

⁶⁹ *Ibidem*, vezi și M. Naima, *op.cit.*, p. 358.

⁷⁰ J. Lutsch, *Diarium*, ed. J. Kemény, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Cluj 1839, p. 297, 301.

⁷¹ M. Naima, *op.cit.*, p. 358; vezi și o versiune mai prescurtată la Silahdar Findiklîli Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 302.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ M. Naima, *op.cit.*, *loc.cit.*; Silahdar Findiklîli Mehmed Aga, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁷⁴ M. Naima, *op.cit.*, p. 354–5; Silahdar Findiklîli Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

alte șapte orașe în afara cetăților Inău, Caransebeș și Lugoj⁷⁵. Chiar și Mustafa Naima menționează în afara cetăților amintite, încă un nume corupt al unei alte localități, care ar fi fost predată în aceste împrejurări⁷⁶. În ceea ce privește însă cedarea banatului Lugojului și Caransebeșului, otomanii i-au impus lui Acațiu Barcsai o serie de condiții grele. Este vorba nu numai de predarea întregului teritoriu, ci și de restituirea țăranilor care, părăsind satele de la hotar trecuseră în Transilvania⁷⁷. Această condiție consemnată cu exactitate de cronicile osmane vine în contradicție cu însăși făgăduiala făcută de marele vizir locuitorilor din Caransebeș de a se putea retrage în voie în schimbul predării cetății fără vărsare de sânge⁷⁸. Această promisiune a devenit ulterior, în cadrul corespondenței purtate de principele Mihail Apafi cu pașa de Timișoara, unul din motivele refuzului de a restitui un număr însemnat de fugari din Caransebeș, care trecuseră în Transilvania⁷⁹.

Ca ultimă condiție de cedare a celor două cetăți era prevăzută și obligația fostului ban de a preda toate tunurile și munițiile ce se aflau acolo⁸⁰.

Care a fost modul de îndeplinire a acestor condiții impuse? În privința predării celor două cetăți știm că noul principe a fost silit, la 12 septembrie 1658, în urma insistențelor marelui vizir Köprülü Mehmet pașa, să ceară comandanților să se supună de bună voie făgăduindu-le că locuitorii nu vor fi vătămați în nici un fel, lucru confirmat de copia ahdnameului pe care le-o va trimite⁸¹. Dacă ar fi însă să dăm crezare unui pasaj din scrisoarea sa adresată lui Ștefan Csáky, atunci cererea sa ar fi fost o simplă atitudine formală. Acațiu Barcsai ar fi îndemnat în taină la rezistență în cazul în care cetățile ar fi avut forțe suficiente să o facă⁸². Nu știm cât de veridică este această afirmație, de vreme ce au fost predate cetățile respective împreună cu munițiile și cu artileria aflată acolo⁸³, cheile lor fiind trimise padișahului în semn de supunere⁸⁴.

Cedarea banatului Lugojului și Caransebeșului a reprezentat un eveniment de seamă în istoria principatului autonom și a trebuit sancționată

⁷⁵ Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. I, p. 294; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 341.

⁷⁶ Este vorba de localitatea numită Ferendj, cf. M. Naima, *op.cit.*, p. 358.

⁷⁷ *Ibidem*; Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

⁷⁸ A. Szilády, S. Szilágyi, *Török Magyarokor Allam Okmánytar.*, vol. VII, p. 169-170.

⁷⁹ Arh. Stat. București, *Doc.turc.* XXVI/2242 din 19 mai 1673: „în cazul în care raialele aparținând susnumitului vakif și care sînt prezente în acea parte s-ar ivi în orice număr, să fie predate zabitului suspomenitului vakif...”

⁸⁰ Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 301.

⁸¹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, nr. 573, p. 353-354; J. Bethlen, *Commentarii de Rebus Transsilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Bethlenii triginta quatuor annis*, Viena 1779, p. 62.

⁸² Fr. Pesty, *op.cit.*, vol. I, p. 348.

⁸³ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 6; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 535.

⁸⁴ Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *op.cit.*, p. 303.

volens-nolens de către dieta reunită la 12 octombrie 1658⁸⁵. Ea a avut urmări grele asupra situației întregii țări, încât însuși Ali pașa, cuceritorul cetății Oradea, făgăduise la 27 august 1660 să mijlocească la Poartă, și din această cauză, o reducere a haraciului⁸⁶. Dar pînă la sancționarea definitivă de către stări a unei situații impuse prin forță, prin trimiterea unei solii la Istanbul, marele vizir Köprülü Mehmet pașa l-a luat ca ostatic pe judele Sibiului, Johannes Lutsch, împreună cu alți nobili⁸⁷.

Deși nu dispunem încă de izvoare osmane sau de altă proveniență ce să relateze mai amănunțit și cronologic felul în care au fost aplicate aici metodele clasice de instaurare a administrației otomane, încercăm să o facem folosind datele furnizate de Evliya Celebi. Acesta a trecut prin banatul Lugoșului și Caransebeșului la scurt timp după ocuparea sa efectivă, mai exact în anul 1660. Și aici fuseseră adoptate măsuri cu caracter militar care completau în parte pe cele prevăzute în condițiile de cedare a cetăților. Otomanii au știut să folosească artileria și munițiile predate de comandanții cetăților și să le sporească numărul. Dacă nu a fost însă nevoie de o refacere sau o fortificare a cetății Lugoș, în schimb cetatea Caransebeș a fost renovată devenind în 1660 o fortăreață „frumoasă, de o construcție frumoasă”⁸⁸. Astfel, una dintre măsurile de ordin militar adoptate a fost instalarea unor forțe de ocupație menționate de izvoare cu termenul de „trupe alese”⁸⁹. În fiecare cetate fuseseră așezați în garnizoană cu totul 1.000 de oșteni, dintre care 3 odale de ieniceri, o oda de topgii (tunari) și o oda de gebegii (cuirasieri)⁹⁰.

Și în acest caz ocupații au respectat vechea organizare administrativă preotomană, transformînd banatul Lugoșului și Caransebeșului în două sangeacate: Lugoș și Caransebeș, care intrau în componența eialetului Timișoara⁹¹. Ele erau conduse, cum era și firesc, de cîte un sangeacbei avînd în subordinea sa un alaiabei, un dizdar (comandat de cetate), ciorbagii, comandanți ai odalelor de ieniceri. Dările erau adunate de către un funcționar aparte, de către multhesib⁹².

Disponem de date mai numeroase pentru instaurarea propriu-zisă a stăpînirii otomane prin acțiunea de tahrir, adică de înregistrare în deftere a tuturor surselor de venit. Știm, de pildă, că ea nu se încheiase încă

⁸⁵ S. Szilágyi, *op.cit.*, vol. XII, nr. III, p. 70: „Ut Karansebes et Lugos tradantur ipsis Turcis una cum suis armis, proventibus ac provinciis.”

⁸⁶ A. Szilády, S. Szilágyi, *op.cit.*, vol. V, nr. CCLXXVII, p. 487; G. Kraus, *op.cit.*, p. 372, 374; J. Bethlen, *op.cit.*, p. 31.

⁸⁷ J. Lutsch, *Diarium*, p. 302; din însemnările sale de la p. 315 aflăm că otomanii nemulțumiți de solii trimiși de principat i-ar fi închis la Yedikule.

⁸⁸ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

⁸⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. III, p. 234; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 453.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533–4.

⁹¹ Evliya Celebi, *op.cit.* vol. I, p. 190; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 332.

⁹² Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 4–5, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.*, p. 533–4.

definitiv în 1660 de vreme ce Evliya Celebi arăta că la Lugoj nu fuseseră încă înregistrate comunele din jurul orașului, „întrucât este un ținut de curînd cucerit”⁹³. Astfel, în această regiune instaurarea stăpînirii otomane asupra pămîntului și asupra tuturor surselor de venit a avut loc pe măsura înregistrării în deftere. Cu toate acestea pînă în 1660 se făcuse în mare o distribuire a formelor de proprietate asupra pămînturilor după cum urmează: în sangeacul Lugoj se constituiseră un has, 12 ziamete și 300 timare, iar în sangeacul Caransebeș existau un has, un număr de 15 ziamete și un număr de 105 timare⁹⁴. Interesant este faptul că în cadrul veniturilor realizate de hasul sangeacbeului de Caransebeș, care atingea suma de 300.000 de aspri⁹⁵, era înglobat și cel provenind de la hasul sangeacbeului de Lugoj, pentru că numai astfel putem explica cifra de 619.155 de aspri, consemnată de Evliya Celebi⁹⁶. Haraciul era obligația fiscală cea mai însemnată a locuitorilor din cele două sangeacate. 10 poveri de aspri din haraciul plătit de fiecare oraș devenise vakîf pentru Mecca și Medina. De asemeni raiaua din sangeacul Lugoj trebuia să aprovizioneze oastea din Oradea⁹⁷.

În ceea ce privește organizarea administrativ-judecătorească a noilor ținuturi otomane știm doar că Lugojul și Caransebeșul fuseseră transformate în cadiate, fiecare avînd un rang de 150 de aspri⁹⁸.

Odată însă cu procesul de implantare treptată a instituțiilor otomane pe acest teritoriu românesc, nu s-a trecut pretutindeni la transformarea cadrului urban în funcție de cerințele vieții cotidiene otomane. Ni se pare ciudat faptul că în 1660 Lugojul nu avea nici măcar o geamie. Aceasta nu impunea nici un efort deosebit, decît cel de a scoate crucea de pe turla unei biserici și de a se citi slujba obișnuită. La Caransebeș însă, unde otomanii au fost siliți să renoveze cetatea, exista o geamie frumoasă cu acoperiș de olane și cu minaret înalt, construită de defterdarul Ibrahim pașa⁹⁹.

Astfel din datele prezentate reiese în chip limpede faptul că doar în 1658 a avut loc cucerirea banatului Lugojului și Caransebeșului și că pentru

⁹³ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.* p. 533.

⁹⁴ Evliya Celebi, *op.cit.*, *loc.cit.*; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.loc.cit.*

⁹⁵ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.loc.cit.*

⁹⁶ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. I, p. 190; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet *op.cit.*, p. 332.

⁹⁷ Evliya Celebi, *op.cit.*, vol. VI, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

⁹⁸ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 4–5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 533, 534.

⁹⁹ Evliya Celebi, *op.cit.*, p. 5; M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Mehmet, *op.cit.*, p. 534.

perioada 1552—1554 nu putem vorbi de un asemenea fenomen, ci doar de o primă etapă de instaurare a dominației otomane prin supunerea celor două cetăți devenite vasale și tributare.

CRISTINA FENEȘAN-BULGARU

DAS PROBLEM DER EINSETZUNG OSMANISCHER HERRSCHAFT IM BANATE
VON LUGOSCH UND KARANSEBESCH

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die osmanische Herrschaft über das Banat wurde bis zur Zeit von der Geschichtsschreibung nur faktologisch und im Allgemeinen erforscht. Manche wichtige Seiten dieses Problems, wie z.B. die tatsächliche Einsetzung osmanischer Herrschaft oder die Verteilung osmanischen Grundbesitzes im Eyalet von Temesvar blieben bis heute der Besprechung offen. Vorliegender Aufsatz behandelt ein bisher nur flüchtig erforschtes Problem der Gründung und Entwicklung des Temevarer Eyalets: den Verlauf der tatsächlichen, effektiven Einsetzung osmanischer Herrschaft im Banate von Lugosch und Karansebesch. Die Gegenüberstellung der geschichtlichen Tatsachen mit dem im Allgemeinen von H. Inalcik in „Ottoman Methods of Conquest“ festgelegtem Vorbilde führt zur Schlussfolgerung, dass 1552 nicht von einer osmanischen Eroberung des Banats von Lugosch und Karansebesch gesprochen werden darf. Mit diesem Datum beginnt erst eine gewisse Phase, die für die Einführung osmanischer Herrschaft kennzeichnend ist. Es handelt sich um ein Vasallentum, das der effektiven osmanischen Besetzung vorausging. In der zweiten Phase, die mit der Besetzung von 1658 beginnt, griffen die Osmanen schon zu den klassischen Methoden der Einsetzung ihrer Herrschaft: die tahrir-Tätigkeit, die Errichtung von Moscheen, die Befestigung mancher Städte usw. ~~.....~~